

חובת אחרים ואב בחינוך באיסורי דאורייתא ודרבנן

א. בדף הקודם נפגשנו עם המחלוקת בשאלה האם דין חינוך מוטל על האב בלבד, ונמשיך ונעסוק במחלוקת. חשבו על המקרה הבא: יהודה מתארח בשבת בבית גיסו, נעם. בנו הקטן של נעם משחק במוקצה. האם יהודה מצווה למנוע ממנו לשחק במוקצה? יהודה פונה לגיסו ומפנה את שומת ליבו, אך אחותו, שרה, רוצה שיניחו לקטן. האם האחות צודקת? האם נעם, האב, מצווה למנוע ממנו לשחק? נפתח בשאלה האם יהודה מצווה למנוע מאחיינו לשחק במוקצה. נלמד את פסיקת השו"ע והרמ"א במחלוקת הראשונים שלמדנו בדף הקודם (אור"ח שמג, א):

קטן אוכל נבלות אין ב"ד מצווין להפרישו, אבל אביו מצווה לגעור בו להפרישו... הגה: וי"א דכל זה בקטן דלא הגיע לחינוך, אבל הגיע לחינוך צריכים להפרישו (תוס' פרק כ"כ). וי"א דלא שייך חינוך לבית דין, אלא לאב בלבד.

כמי פוסק השו"ע? כמי פוסק הרמ"א?

השו"ע פוסק כדעת הרמב"ם המגביל את דין חינוך לאב בלבד. הרמ"א מביא את שתי הדעות, את דעת הרמב"ם ואת הדעה שגם אחרים מצווים לחנך את הבן. דעה זו כזכור ענתה תשובה אחרת על השאלה שבה עסקנו לעיל: איך יתכן ש'קטן שאוכל נבלות אין בית דין מצווין להפרישו', הרי אנו מצווים בחינוך הקטן? תשובת הרמב"ם פשוטה: דווקא האב צריך לחנך את הבן והוא אכן מצווה להפרישו. דרך זו חסומה בפני הראשונים הסבורים שגם אחרים מצווים לחנך, והם צעדו בדרך אחרת: דין קטן שאוכל נבלות נאמר רק בקטן שלא הגיע לגיל חינוך, וקטן שהגיע לגיל חינוך אנו אכן מצווים לחנך ולהפריש.

נלמד את פסיקת החיי אדם (סו, ח):

ואם הנכרי מאכיל אותו דבר איסור, אם הוא איסור דאורייתא וקטן שהגיע לחינוך, אף אחרים צריכין למחות. ואם הוא איסור דרבנן, יש לסמוך על המקילין דאין אחרים צריכין למחות כלל.

המשנה ברורה פוסק כדעתו (שמג, ס"ק ז):

צריכים להפרישו – סבירא ליה דכיון דהגיע לחינוך מוטל על כל אדם להפרישו מאיסורא כמו על אביו והא דקי"ל דאין מצווין להפרישו בשלא הגיע לחינוך. ועיין בח"א שדעתו דלענין איסורא דאורייתא יש להחמיר כדעה זו, ועל כן אם העו"ג רוצה להאכיל לקטן ישראל שהגיע לחינוך דבר שאסור מדאורייתא מוטל גם על אחרים למחות בידו אבל בדבר שאיסורו מדרבנן אין מוטל רק על האב.

חזור לשאלתנו וענה עליה לאור דברי המשנ"ב.

מוקצה הוא איסור דרבנן ועל כן יהודה אינו חייב למנוע מהקטן לשחק במוקצה.

ב. יהודה אינו מצווה אפוא לקחת מהקטן את המשחק. האם אביו כן מצווה לעשות זאת למרות שמוקצה אסור מדרבנן בלבד? התשובה לכאורה פשוטה: האב הרי ודאי חייב לחנך את הבן ולמנוע ממנו לחטוא! החיי אדם והמשנ"ב הקלו באיסורי דרבנן דווקא באחרים, בשל המחלוקת בעצם

חיובם למנוע מהקטן לחטוא, אך לא באב אשר חובתו ברורה ומוסכמת. אולם, כפי שנראה בהמשך התשובה אינה פשוטה. הרמב"ם פוסק כאמור שדין 'קטן שאוכל נבלות אין בית דין מצווין להפרישו' נאמר דווקא באחרים ולא באב. האב שמצווה לחנך מצווה גם להפריש את הקטן ולמנוע ממנו לחטוא. הראשונים הקשו על כך מסוגיית הגמ' שמנסה להוכיח שבית הדין אינו מצווה להפרישו (יבמות קיד.):

ת"ש: בן חבר שרגיל לילך אצל אבי אמו עם הארץ - אין חוששין שמא יאכילנו דברים שאינם מתוקנים, מצא בידו פירות - אין זקוק לו! (לא צריך למנוע ממנו לאכול, ומכאן שקטן שאוכל נבלות אין ב"ד מצווין להפרישו) אמר רבי יוחנן: בדמאי הקילו (ואל תוכיח מברייתא זו שבי"ד אינו מצווה להפרישו, שכן פירות אלו אסורים מדרבנן בלבד ולכן ב"ד אינו מצווה להפרישו אך יתכן שעליו להפרישו מאיסורי דאורייתא)... ת"ש: בן חבר כהן שרגיל לילך אצל אבי אמו כהן עם הארץ - אין חוששין שמא יאכילנו תרומה טמאה, מצא בידו פירות - אין זקוק לו! בתרומה דרבנן.

למד היטב את הברייתא. על מי היא אומרת ש'מצא בידו פירות אין זקוק לו'? מי 'אינו זקוק לו'? הקשה מכך על דברי הרמב"ם!

הגמ' מנסה להוכיח מהברייתות שאומרות 'מצא בידו פירות אין זקוק לו' ש'קטן שאוכל נבלות אין ב"ד מצווין להפרישו'. היא דוחה את ההוכחה: יתכן שהברייתות עוסקות באיסורי דרבנן, ועל כן אין להוכיח מהם שבית דין אינו מצווה להפריש קטן מאיסורי דאורייתא. והנה, גם אם אכן נפרש שהברייתות עוסקות באיסורי דרבנן, עדיין הן יהיו קשות על דברי הרמב"ם: הרי לדעתו האב עצמו חייב לחנך את בנו ולמנוע ממנו לחטוא בעוד שהברייתא אומרת ש'מצא בידו פירות אין זקוק לו'! נלמד את תשובת הריטב"א (שם):

והרמב"ם ז"ל כתב שאם הגיע לחינוך חייב אביו להפרישו, והדין עם רבינו ז"ל דהיאך יחנכנו במצות עשה ויניחנו לאכול נבלות וטרפות, וכיון שכן יש לנו לומר דכל מאי דמייתי בגמ' בקטן גבי אביו מיירי בקטן שלא הגיע לחינוך.

מהי תשובתו של הריטב"א?

לדבריו, הרמב"ם יפרש שהברייתא, 'מצא בידו פירות אין זקוק לו', עוסקת בקטן שלא הגיע לגיל חינוך. במקרה כזה אפילו האב אינו צריך למנוע מהקטן לחטוא, שהרי חובתו נובעת מדין חינוך.

ג. נלמד תשובה נוספת, וכהקדמה לה וכחלק ממנה נלמד **רמב"ם** נוסף (שבת כד, יא):
 קטן שעשה בשבת דבר שהוא משום שבות כגון שתלש מעציץ שאינו נקוב או טלטל בכרמלית
 אין בית דין מצווין להפרישו, וכן אם הניחו אביו אין ממחין בידו.
 הטור שאל על דברי הרמב"ם (אור"ח שמג):

1. למרות שהגמ' מעמידה כך את הברייתות דווקא לעמדה ש'קטן שאוכל נבלות ב"ד מצווין להפרישו' בעוד שהרמב"ם פוסק כדעה ש'קטן שאוכל נבלות אין ב"ד מצווין להפרישו'.

כתב הרמב"ם ז"ל קטן העובר על שבות דרבנן כגון שתולש מעציץ שאינו נקוב או מטלטל בכרמלית אין ב"ד מצווין להפרישו ואיני יודע למה כתב העובר על שבות דרבנן דאפילו באיסור דאורייתא נמי אין ב"ד מצווין להפרישו.

מהי קושיית הטור על הרמב"ם?

הרי הרמב"ם בעצמו פוסק ש'קטן שאוכל נבלות אין ב"ד מצווין להפרישו, ומדוע אפוא הוא כותב ש'קטן שעשה בשבת דבר שהוא משום שבות' אין בית דין מצווין להפרישו, ומשמע שאם הקטן היה עושה דבר שאסור מהתורה היה בית דין מצווה להפרישו!

ענה הבית יוסף (שם):

כתב הרמב"ם. בפרק כ"ד (ה"א) ותמה עליו הרב המגיד כמו שתמה עליו רבינו ועוד שהרמב"ם עצמו כתב בפרק י"ב מהלכות שבת (ה"ז) ובסוף הלכות מאכלות אסורות (פי"ז הכ"ז) גבי איסורי תורה שאין בית דין מצווין להפרישו והניח הדבר בצריך תלמוד. ומצאתי כתוב בשם הרב הגדול מהר"ר יוסף פאסי ז"ל שמה שכתב הרמב"ם בפרק כ"ד גבי שבות דמשמע דוקא שבות אבל לא איסור תורה לא קאי ארישא דקתני אין בית דין מצווין להפרישו דאפילו באיסורי תורה נמי אין מצווין להפרישו, אלא אסיפא דקתני ואם הניחו אביו אין ממחין בידו קאי וקאמר דהיינו באיסורי דרבנן דוקא אבל באיסורי תורה ממחין בית דין ביד אביו שלא יניחנו לעשות איסור וזה יתיישב על מה שכתב בסוף הלכות מאכלות אסורות (הכ"ח) שאף על פי שאין בית דין מצווין להפרישו מצוה על אביו לגעור בו ולהפרישו ואהאי מצוה בית דין מצווין באיסורי תורה דוקא אבל לא באיסורי דרבנן וכיוצא בזה מצאתי שכתב מורי חמי הרב החסיד הגדול ה"ר חיים ן אלבלג ז"ל.

מהי תשובתו של הב"י? חזור אל דברי הרמב"ם ולמד אותם שוב לאור דברי הב"י.

הרמב"ם מדבר על איסור דרבנן בשל חלקה השני של ההלכה, החלק שעוסק במחאת בית הדין באב שמניח לבנו לחטוא, 'וכן אם הניחו אביו אין ממחין בידו'. בית הדין אינו מוחה דווקא באב שמניח לבנו לעשות מלאכה שאסורה מדרבנן, אך כאשר האב מניח לבנו לעשות מלאכה שאסורה מהתורה הם ממחין בידו. עולה מדברי הב"י שהאב עצמו מחויב למנוע מבנו לחטוא גם באיסורי דרבנן, וההבדל בין איסורי דאורייתא לאיסורי דרבנן הוא רק בתגובת בית הדין להתעלמות האב: באיסורי דאורייתא הם מוחים בידו ובאיסורי דרבנן לא.

הקדן אורה, ר' יצחק מינקובסקי, פירש אחרת את דברי הרמב"ם. הוא דן בקושיה על הרמב"ם מהברייתא שאומרת שאם האב 'מצא בידו פירות אין זקוק לו' (יבמות קיד):

וכתב עוד הרמב"ם ז"ל (ה' מאכ"א פי"ז הכ"ח) דנהי דאין ב"ד מצווין להפרישו, אבל אביו צריך לחנכו ולגעור בו. וכ' הרשב"א ז"ל דלא משמע כן מהא דבן חבר ע"ש. ולדברי הרמב"ם ז"ל צריך לומר דהני שינויי דמשני בדמאי הקילו, והא דבן חבר כהן דמוקי לה בתרומה דרבנן קאי גם לפי המסקנא², משום דנהי דאין ב"ד מצווין להפרישו אבל אביו חייב לחנכו. ועל כרחך מיירי באיסור דרבנן, ובאיסור דרבנן, אפילו אביו אינו מחויב למחות בידו. וכמו שכתב הרמב"ם ז"ל בפ' כ"ד

2. למרות שלהלכה קטן שאוכל נבלות אין ב"ד מצווין להפרישו, כך שלכאורה אין עוד צורך להעמיד את הברייתא באיסורי דרבנן בלבד, העמדה שנעשתה כדי ליישב את הקושיה על העמדה שב"ד מצווין להפרישו.

מהל' שבת (הלכה י"א). וע' כסף משנה שם... ועל' ב"י סי' שמ"ג בא"ח שכתב דאביו מחוייב למחות בידו אפילו באיסור דרבנן, אלא דב"ד אין מוחין בידו אם לא גער בו. ומהא דמצא בידו פירות אין זקוק לו משמע דהאב עצמו אין זקוק לו.

כיצד מתרץ הקרן אורה את השאלה על דברי הרמב"ם מהברייתא האומרת 'מצא (האב) בידו פירות אין זקוק לו? איך הוא מסביר את דברי הרמב"ם 'וכן אם הניחו אביו אין ממחין בידו? מה ההבדל בין הסברו להסבר הב"י?

לטענת הקרן אורה הרמב"ם מחייב את האב למנוע מבנו לחטוא באיסורי דאורייתא בלבד. האב רשאי להניח לבנו הקטן לעבור על איסורי דרבנן. לכן, 'אם הניחו אביו אין ממחין בידו, כי האב רשאי לעשות זאת. כך הוא עונה על הקושיה מהברייתא: הרמב"ם הבין שלהלכה הברייתא עוסקת דווקא באיסור דרבנן, ולכן 'מצא בידו פירות אין זקוק לו' - מפני שהפירות אסורים רק מדרבנן והאב אינו חייב להפריש את בנו מאיסורי דרבנן.

ד. נפגשנו אפוא עם שתי פרשנויות לדברי הרמב"ם 'קטן שעשה בשבת דבר שהוא משום שבות... וכן אם הניחו אביו אין ממחין בידו': פרשנות הב"י שבית הדין אינו מוחה באב למרות שהאב מחויב למנוע מבנו לחטוא, ופרשנות הקרן אורה שבית הדין אינו מוחה באב משום שהוא אינו מחויב למנוע ממנו לעבור על איסורי דרבנן. נמשיך במסע ונלך לרבותינו הפוסקים. הרמ"א כותב בסוגריים על דברי השו"ע (אור"ח שמג, א):

קטן אוכל נבלות אין ב"ד מצווין להפרישו, אבל אביו מצווה לגעור בו להפרישו (מאיסור דאורייתא).

מפשטות דברי הרמ"א עולה שלדעתו האב מצווה לגעור בו ולהפרישו רק מאיסור דאורייתא, כפרשנותו של הקרן אורה. כך גם עולה מדברי ה**לבוש** (אור"ח שמג, א):

אבל אביו שמצווה לחנכו במצות מנעוריו, כל שכן שמצווה לגעור בו ולהפרישו מאיסור דאורייתא.

המשנ"ב פירש אחרת (משנ"ב שמג, ג):

מאיסור דאורייתא - באמת אפילו מאיסורא דרבנן חייב להפריש כמו דצריך לחנכו במצות דרבנן וכדלעיל בסק"ו ס"א אלא נפקא מינה דבאיסור דרבנן אם לא הפרישו האב אין ב"ד מוחין בידו אבל באיסור דאורייתא ב"ד מוחין ביד האב להפרישו.

מהי כוונת הרמ"א לפי הסברו של המשנ"ב?
חזור אל השאלות ששאלנו בתחילת הדרך, אל המעשה בקטן שמשחק במוקצה, ולשאלה האם הגיס והאב חייבים למנוע ממנו לעשות זאת, וענה עליהן לאור הדברים.

רבותינו הפוסקים נחלקו אפוא בשאלת חובת האב למנוע מבנו לעבור על איסורי דרבנן, והדעה המרכזית יותר, דעת הב"י ברמב"ם והמשנ"ב, היא שהאב מחויב לעשות זאת. ונשוב לשאלותינו: יהודה, הדוד, אינו מחויב למנוע מהקטן לשחק במוקצה, שכן אחרים אינם חייבים למנוע מקטן לעבור על איסורי דרבנן - זוהי מחלוקת בין הראשונים ומחמירים רק באיסורי תורה. האב, לעומת זאת, כן מחויב לעשות זאת לפי פסיקת המשנ"ב.

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. בדף הקודם למדנו את מחלוקת הראשונים בשאלה האם גם אחרים חייבים בחינוך או רק האב. כיצד מכריעים החיי אדם והמשנ"ב?
2. קטן שעשה בשבת דבר שהוא משום שבות כגון שתלש מעציץ שאינו נקוב או טלטל בכרמלית אין בית דין מצווין להפרישו, וכן אם הניחו אביו אין ממחין בידו. מהי שאלת הטור על הרמב"ם? מהי תשובת הב"י? הצג שני פירושים לסוף דברי הרמב"ם. מה יענה כל פירוש לשאלה האם האב מחויב למנוע מבנו לעבור על איסורי דרבנן? התייחס בתשובתך גם לקושיה על הרמב"ם מדברי הברייתא שאומרת על האב ש'מצא בידו פירות אין זקוק לו'. כיצד יתמודד איתה כל פירוש?